

שיעור יט

"אפילו עני שבישראל... ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין"

(פסחים צט ע"ב)

פתיחה

- א. "אפילו עני שבישראל" - ומשפחתו?
- ב. כשאיין יין - מצה במקום יין?
- ג. "לא יפחתו לו מארבע כוסות... ואפילו מן התמחוי" - מי לא יפחת?
- ד. רמב"ם: אפילו עני המתפרנס מן הצדקה

פתיחה

במשנה (י, א) מופיעה תקנת חכמים לשתות ארבע כוסות בליל הסדר:

ערבי פסחים סמוך למנחה, לא יאכל אדם עד שתחשך. ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי.

ההבנה הפשוטה היא שתקנה זו נזכרת בהקשר לחובת גבאי הצדקה לתת לעני יין בשיעור של ארבע כוסות.¹ אך ניתן לפרש שהמשנה עוסקת גם באדם שאיננו עני:

ערבי פסחים סמוך למנחה -

לא יאכל אדם עד שתחשך, ואפילו עני שבישראל.

לא יאכל [אדם, ואפילו עני שבישראל] עד שיסב

ולא יפחתו לו [לאדם] מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמחוי [לעני].²

המשנה מלמדת שלוש הלכות: אין לאכול לפני החשכה, יש להסב, ויש לשתות ארבע כוסות. הלכות אלו מתייחסות לכל אדם - גם למי שאיננו עני, לעני, ואפילו לעני שבעניים שלוקח אוכל מהתמחוי (צט ע"ב רש"י ד"ה ואפילו). האפשרות להסביר

1 ראה בעניין זה בשיעור יח: "הסבה בליל הסדר - מצה וארבע כוסות".

2 על כך שיש מילים במשנה שכתובות פעם אחת, ראה בשיעור שנזכר בהערה 1 שם הערה 1.

שהמשפט: "ולא יפחתו לו" מתייחס גם לאדם שאיננו עני, היא על בסיס המשניות שנזכרו בהמשך הפרק: "מזגו לו... מזגו לו... מזגו לו" (משניות ב, ד, ז). סיוע נוסף לכך שתקנת ארבע כוסות לא נאמרה דווקא בהקשר של עני הוא מהתוספתא (י, א), שם מופיעה גם כן ההתחלה של המשנה, אך לא נזכרו המילים "ואפילו מן התמחוי" אך נזכר טיב היין:

ערב פסחים סמוך למנחה -
לא יאכל אדם עד שתחשך, אפילו עני שבישראל
לא יאכל [אדם, ואפילו עני שבישראל] עד שיסב
ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, שיש בהן כדי רביעית בין חי בין מזוג
בין חדש בין ישן.
ר' יהודה אומר: ובלבד שיהא בו טעם יין ומראה.

המילים: "ולא יפחתו לו" מתייחסות לאדם שאיננו עני, וכפי שמשמע ממובאה זו בגמרא בהמשך סוגייתנו.

להלן המשניות שבהן נזכר באיזה שלב בליל הסדר יש לשתות כל כוס:

מזגו לו כוס ראשון - בית שמאי אומרים מברך על היום ואח"כ מברך על היין, ובית הלל אומרים מברך על היין ואחר כך מברך על היום (משנה ב).³
מזגו לו כוס שני - וכאן הבן שואל אביו ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות... ולפי דעתו של בן אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח. ודורש מ"ארמי אובר אבי" עד שיגמור כל הפרשה כולה (משנה ד).
מזגו לו כוס שלישי - מברך על מזונו (משנה ז).
רביעי - גומר עליו את ההלל, ואומר עליו ברכת השיר (משנה ח).

כוס ראשונה - קידוש כמו בכל שבת וחג. כוס שנייה - הגדה. כוס שלישית - ברכת המזון. כוס רביעית - הלל.

חכמים לא קבעו שיש לשתות סתם ארבע כוסות בליל הסדר, אלא המטרה היא לשתות כל כוס בשלב המיועד לה.

3 בתוספתא (י, ב) נזכרה רק הכוס הראשונה כמו במשנה כאן. המשניות הבאות שנזכרו בהן הכוסות, אינן מופיעות בתוספתא.

א. "אפילו עני שבישראל" – ומשפחתו?

במשנה ובתוספתא (י, א; צט ע"ב) נאמר: "אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב, ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין, ואפילו מן התמחוי". בהמשך הגמרא (קח ע"ב) הובאה ברייתא ובה נאמר מי חייב לשתות ארבע כוסות:

תנו רבנן: הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים, ואחד תינוקות.

ר' יהושע בן לוי נימק מדוע נשים חייבות לשתות ארבע כוסות (שם):

ואמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בארבעה כוסות הללו, שאף הן היו באותו הנס.

ממכלול המקורות הללו יש ללמוד שחובה על כל אחד ואחד מבני משפחה ענייה שנוטלים אוכל מהתמחוי, לשתות ארבע כוסות. התוספות (צט ע"ב ד"ה לא [השני]) דנו אם אמנם כל בני המשפחה של האדם העני מקבלים ארבע כוסות:

לא יפחתו לו מארבע כוסות – מתוך הלשון משמע קצת שאין נותנין לבניו ולבני ביתו, כי אם לעצמו והוא מוציא את כולם בשלו.

[1] וסברא הוא. דמאי שנא ארבע כוסות מקידוש דכל השנה שאחד מוציא את כולם? ומיהו גם בקידוש שמא היה לכל אחד כוס כדמשמע לקמן (דף קו.). גבי "חזיה לההוא סבא דגחין ושתי", אבל בפרק בכל מערבין (עירובין דף מ:): גבי זמן משמע קצת שלא היה לכל אחד כוסו.

[2] ועוד, דאמר בגמרא (לקמן דף קח:): "השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא"... והוא דשתה רובא דכסא, משמע דהם יצאו בשמיעה דהא בעינן רובא דכסא.

[3] ועוד, דמשמע דלכתחלה אין רגילות להשקותם. מיהו יש לדחות – [1] בשיש להם כוס לעצמם. [2] אי נמי בבניו ובני ביתו קטנים מיירי שלא הגיעו לחינוך ואין אשתו בכלל.

ומיהו בגמרא משמע שצריך כל אחד ארבע כוסות דקתני (שם) "הכל חייבין בארבע כוסות אחד נשים ואחד תינוקות, אמר רבי יהודה: מה תועלת לתינוקות ביין" משמע דלתנא קמא צריך כוס אף לתינוקות. ויש לדחות ד"חייבין" לשמוע ברכת ארבע כוסות קאמר ומשום חינוך.

ונראה להחמיר ולהצריך ארבע כוסות לכל אחד, והמחמיר צריך לזהר שלא יהא כוסם פגום דאמר בגמרא (לקמן ד' קה:): טעמו פגמו.

התוספות דייקו בלשון המשנה: "ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין" – לו לבדו ולא לבני משפחתו. לכאורה היה ניתן להוכיח מכאן הוכחה הפוכה. "לו" – לכל אחד. כל מי שהוא עני – גדול או קטן, איש או אשה, מקבל אוכל מהתמחוי. החלוקה היא אישית לכל מי שנצרך. בגמרא (בבא בתרא ח ע"ב) נאמר שקופה של צדקה ושל תמחוי מתחלקות על ידי שלושה דיינים "כדיני ממונות", ורש"י (ד"ה מפני שהוא כדיני ממונות) הסביר מדוע יש צורך בשלושה דיינים: "לעייין ולתת לכל אחד כפי טפלים התלויין בו". כל בני הבית מקבלים. אלא שלקראת ליל הסדר, נוסף על האוכל הרגיל שניתן במסגרת התמחוי, יש לתת גם יין לארבע כוסות, על מנת לקיים את המצווה המיוחדת שתיקנו חכמים.

תוספות הוכיחו את טענתם שרק עני ראש המשפחה מקבל יין לארבע כוסות, על בסיס השוואה לקידוש של שבת. ההנחה היא שהשומעים יכולים לצאת ידי חובת ארבע כוסות בשמיעת הברכה מראש המשפחה כמו בקידוש של שבת. אמנם גם לגבי קידוש של שבת התלבטו התוספות אם כל אחד מבני הבית צריך לשתות.⁴ בגמרא (קו ע"א) נאמר שאדם משקה לבני ביתו ובלבד שישתה רוב כוס, משמע שכל אחד היה שותה, ושלכל אחד גם יש כוס בפני עצמו, ובכל זאת הסבירו תוספות ש"הכל חייבין בארבע כוסות" – הכוונה היא שבני הבית חייבים לשמוע את הברכה ומשום חינוך, אם כי אין זה נראה פשוט דברי הגמרא. התוספות סיימו שצריך להחמיר ולהצריך כוס לפני כל אחד מהמסובים.

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ז) כתב אחרת:

וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים, חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין, אין פוחתין מהם. ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה לא יפחתו לו מארבעה כוסות, שיעור כל כוס מהן רביעית.

כל אחד ואחד חייב לשתות ארבע כוסות. דברי המשנה "ולא יפחתו לו" הם פנייה לגבאי הצדקה, וזאת מפני שעל כל איש ואשה מוטלת חובה לשתות ארבע כוסות בליל הסדר. הרמב"ם השתמש פעמיים בהלכה זו בשורש פח"ת: בתחילת ההלכה כלפי כל מי ששותה – "וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין, אין פוחתין מהם", ובסוף ההלכה כלפי הגבאים – "ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה לא יפחתו לו מארבעה כוסות, שיעור כל כוס מהן רביעית".⁵

4 ראה גם פסחים קו ע"א תור"ה הוה, שעסקו בזה גם כן.

5 במהדרות הר"ש פרנקל מציין כמה נוסחאות אחרות: "אין פחות מהן" או "אין פוחתין לו מהם".

הרמב"ם לא הלך בדרכם של תוספות, משום שלפיו החובה לשתות ארבע כוסות היא חובה אישית ואין לדמות זאת לקידוש בשבת. המהר"ל (גבורות ה', פרק מה ד"ה ולא יפחתו) הקשה על דברי התוספות, ונראה שקושיותיו מסבירות את עמדת הרמב"ם. המהר"ל הביא את דברי התוספות ושאל עליהם:

ולא הבנתי דבר זה, דלא שייך שיהיה מוציא את אחרים בד' כוסות, דמאי שנא ממצה ומרור דכמו שאין יכול האחד להוציא את האחר במצה ובמרור כך אינו יכול להוציא בד' כוסות דמצוה דרמיא עליה הוא. ומה שהביא ראייה מן קדוש של כל השנה, התם עיקר מלתא לאו הכוס הוא אלא עיקר מילתא הוא הקדוש אלא שאין מקדשין אלא על הכוס וכיון ששתה בעל הבית שפיר דמי. אבל הכא עיקר מלתא הוא הכוס ולא הקדוש רק שתקנו שכל אחד ואחד מן הכוסות יעשה עליו מצוה, אבל הכוס הוא עיקר ולא שייך בזה שהוא מוציא אחר.

הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הרב מבריסק (חידושי הגרי"ז על הרמב"ם, חמץ ומצה ז, ט), הסביר אף הוא את דברי הרמב"ם והתוספות באופן דומה למהר"ל. הוא ציין לדברי התוספות שהשוו בין החובה לשתות ארבע כוסות בליל הסדר לבין החובה לשתות יין בקידוש בערב שבת, וכתב:

כבר שמעתי מאאמור"ר הגאון זצ"ל שתמה על דברי התוספות אלו. דמאי ענין ארבע כוסות לקידוש דכל השנה, דהתם המצווה היא הברכה וזה עיקר הקידוש ובוהו הוי דינא דשומע כעונה, אבל בארבע כוסות הלא עיקר המצווה היא השתיה של הד' כוסות ומאי שייך להוציא בזה. והוכיח מזה דסבירא להו להתוספות דגם בארבע כוסות אין עיקר המצוה בשתיית הכוסות רק בהברכות שעל הכוסות, והוי ממש דוגמת קידוש דכל השנה וכל כוסות של ברכה, עכ"ד.

הגרי"ז האריך לדון בדברי התוספות ובדברי ראשונים נוספים והגר"א, ובנוגע לרמב"ם כתב:

מבואר מזה דכולהו הנך רבוואתא סבירא להו דעיקר המצווה של ד' כוסות היא בשתיית הכוסות ולא בברכות גרידא. ובאמת שכן מבואר להדיא בלשון הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ז) שכתב: "וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים, חייב לשתות בלילה הזה ארבעה כוסות של יין", הרי דעיקר המצווה לשתות.

אבל מדברי התוספות (פסחים קז ע"א ד"ה אם; קח ע"ב ד"ה רובא) שהביא מקידוש דגם בארבע כוסות שיעור שתייתן היא מלוא לוגמיו, מבואר דסבירא להו דד' כוסות שוין בעיקר דינן לכל כוסות של ברכה, והיינו כמו שהוכיח אאמור"ר הגאון זצ"ל בשיטתם דסבירא להו דגם ארבע כוסות עיקר מצוותן היא הברכות שעל הכוסות, ושתייתן היא רק משום דינא דהמברך צריך שיטעום, וככל כוסות של ברכה, וזהו שהקשו מקידוש לארבע כוסות.

ההשוואה של תוספות בין החובה שקבעו חכמים לשתות ארבע כוסות לבין קידוש של שבת וחג, מלמדת שהתוספות ראו בארבע כוסות מעין "ארבעה קידושים", ועל כן כשם שבשבת ראש המשפחה מוציא את כולם בקידוש, כך גם בליל הסדר מוציא את כולם ידי חובה בכל ארבע הכוסות. לעומתו הרמב"ם כתב שהתקנה היא חובה אישית לשתות ארבע כוסות בליל הסדר, ואין להסתפק בשמיעה מאחר כמו בקידוש של שבת וחג.

הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש - פסח, חלק ב עמ' קא-קג) הסביר עוד את שיטת תוספות ובהשוואה להדלקת נר חנוכה:

יש לומר בדברי התוספות שכך היא המצווה שאחד מבני הבית יברך על ד' כוסות וכמו הדלקת נר חנוכה שהמצווה היא על כל בית. ויפה הוסיף בזה ח"ב (חתן בני - הרב יוסף כהן) שגדר המצווה של ארבע כוסות הוא לפרסומי ניסא כמו בנר חנוכה, וכמבואר במגיד משנה (הל' חנוכה ד, יב): "ומה שכתב רבינו 'אפילו אין לו מה יאכל', נראה שלמדו ממה שנתבאר פרק ז' מהלכות חמץ ומצה שאפילו עני שבישראל לא יפחות מד' כוסות, והטעם משום פרסומי ניסא וכל שכן בנר חנוכה דעדיף מקדוש היום". ולפרסומי ניסא די באחד מבני הבית שהוא עושה המצווה בפני כולם ואיכא פרסומי. ונמצא שכל הד' כוסות שוין בזה כמו בקידוש שעיקר מילתא הוא הקידוש, ההגדה, הברכת המזון, ההלל. אלא שבלייל הסדר תקנו אותם על הכוסות, ולכן דינם כמו בקידוש שבעל הבית מוציא את כל השומעים, ובזה שהוא בעצמו מברך על הכוס כאילו כל השומעים יוצאים מדין שומע כעונה, הוי כמקדשים על הכוס וכאומרים הגדה, ברכת המזון והלל על הכוס, דהיוצא מדין שומע כעונה הוא נגרר אחר המברך לכל הפרטים. ומה שאמרו בגמרא (פסחים קיז ע"ב) "ד' כסי תקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעבד ביה מצוה", היינו שעיקר התקנה שתהא כוס לכל אחד מד' המצוות שאמירתם תהא על הכוס. ולאלו שחולקים על התוספות הפירוש הוא שבתקנת ד' כוסות יש בה שני

דברים - שתיית ד' כוסות דרך חירות, וגם כל אחד ניעביד מצווה היינו ד' אמירות על הכוס.

לפי הרב צ"פ פרנק בהבנת דברי התוספות, גם אם לפני כל אחד מבני הבית יש יין לכל ארבעה הכוסות, העיקר הן האמירות שקשורות לכל כוס - קידוש, מגיד, הלל ברכת המזון, ולא שתיית היין.

בנוגע להשוואה לנר חנוכה, הסביר הרב פרנק בשם הרב יוסף כהן (היה נשוי לנכדת הרב פרנק), שהכוונה להשוות לגדר של נר חנוכה איש וביתו, שאין הכוונה שבעל הבית מוציא את כל בני ביתו, אלא שהוא כמו מזוזה וכמו נר שבת. המצווה מעיקרה היא שדי שמישהו אחר מבני הבית הדליק.

יש להעיר שההשוואה לנר חנוכה לא נזכרה כלל בדברי התוספות. אמנם בגמרא (ק"ב ע"א) נזכר המושג "פרסומי ניסא" בהקשר לדברי המשנה שעני מקבל ארבע כוסות מהתמחוי: "פשיטא? לא נצרכא אלא אפילו לרבי עקיבא, דאמר: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, הכא משום פרסומי ניסא מודה". אך אדרבה מכאן הוכחה שפרסומי ניסא הוא עניין אישי, שהרי גם אם אדם נמצא לבדו ושונה ארבע כוסות הוא מפרסם את הנס. פרסום הנס הוא שבח והודאה לה', לא סיפור דברים בפני אחרים. גם הדלקת נר חנוכה היא חובה אישית, וגם אדם שנמצא לבד - עליו להדליק נר חנוכה ולפרסם בכך הנס. הדלקת נר חנוכה איננה חובת הבית כמו מזוזה וכמו נר שבת.⁶

מכל מקום, לפי התוספות, המקדש יכול להוציא את בני ביתו בברכה על ארבע הכוסות מדין שומע כעונה, ורק לחומרא כתבו התוספות שיש לתת לכל אחד מבני הבית גם כן ארבע כוסות.

ב. כשאינן יין - מצה במקום יין?

מה הדין כשאינן יין לאף לא אחד מהמסובים, וגם בתמחוי אין? הרב יצחק בן אבא מרי (ספר העיטור, עשרת הדיברות - הלכות מצה ומרור, דף קלו טור א) כתב:

ורבי' האי הכין כתב אם אין לו יין, יקדש על הפת כליילי שבתות ויום טוב, חוץ מן הפסח, שהרי אמרו לא יפחתו לו מד' כוסות של יין. ואבן גיאות ז"ל

6 על כל אלה ראה בהרחבה בספרי: "הדלקת נר חנוכה - חובה אישית ומשפחתית לא חובת הבית", חגי יהודה וישראל, עמ' 229-247.

כתב בדלא אפשר, מקדש על הפת ובוצע ואוכל לאלתר, ואין צריך לשהות עד שסידר ההגדה.

לפי רב האי גאון, ליל הסדר שונה מכל לילות שבת וחג של כל השנה. במשך השנה, כשאין יין ניתן לקדש על פת, אך לא בליל הסדר. זאת מפני שבמשנתנו נאמר: "לא יפחתו לו מארבע כוסות" משמע שהקידוש - הכוס הראשונה, וכמובן שאר הכוסות - חייב להיות על יין, ואי אפשר לקדש על מצה גם כשאין יין. לקידוש של ליל יום טוב של פסח יש משמעות כפולה: הוא קידוש של יום טוב, וגם רכיב מארבע כוסות - התקנה הייחודית של ליל הסדר. תקנת ארבע הכוסות גוברת על ההלכה שניתן לקדש על פת כשאין יין, וכך הוא גם אם ליל הסדר חל בערב שבת, שאז הקידוש הוא מהתורה.

הרב יצחק אבן גיא חלק על כך. לדבריו, אם אין יין, מקדש על פת - מצה, כמו בשבת רגילה. הכוס הראשונה בליל הסדר היא כוס קידוש ודינייה אינם שונים משאר השנה.

מדברי הרב צ"פ פרנק (שם עמ' קיב) ניתן להבין שלדעתו גם לפי התוספות (צט"ע"ב ד"ה לא [השני]) שדבריו הובאו לעיל, יהיה אפשר לקדש ולאכול מצה במקום לשתות יין וכמו בשבת ובחג כשאין יין לקידוש.⁷ הרב יוסף כהן ביסס את דברי הרב פרנק בהבנת שיטת התוספות על דברי הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, יב): "מי שאין לו יין בלילי הפסח מקדש על הפת כדרך שעושה בשבת, ועושה כל הדברים על הסדר הזה". נושאי כליו של הרמב"ם ציינו שדברי הרמב"ם הם על פי האמור ברי"ף (כז ע"א בדפי הרי"ף):

ומאן דלית ליה חמרא בלילי פיסחא מקדש אריפתא, מידי דהוה אשבתות וימים טובים. והיכי עביד? שרי ברישא המוציא וצועע לה לריפתא ומנח ידיה עילויה עד דגמר קדושא, ובתר דגמר קדושא מברך לאכול מצה ואכיל.

הרב יוסף כהן (שם עמ' קב) ביקש להסתייע מדברי הרמב"ם הללו לשיטת תוספות:

מלשון הרמב"ם שכתב שעושה כל הדברים על הפת, משמע שגם אמירת ההגדה היא על הפת, וכן אמירת ההלל היא על הפת כשאין לו יין, שגדר

7 פסחים קו ע"א-ע"ב תוד"ה מקדש; רמב"ם הל' שבת כט, ט-י; שו"ע או"ח סימן רעא, יב; סימן רעב, ט במשנה ברורה ובביאור הלכה. ראה עוד: הרב יוסף דב סולובייצ'יק, "קידוש והבדלה", שיעורים לזכר אבא מארי, ב, עמ' קכ-קכו; הרב יצחק אדלר, עיונים בלומדות, עמ' נ-נא; הרב מנחם מנדל כשר, הגדה שלמה, עמ' 84.

אמירת שתיהן היא כגדר של קידוש בכל השנה שצריך שתהא על הכוס של יין, וואס אין יין צריך שיהיו על הפת.

יש לדייק בדברי הרמב"ם. הרמב"ם לא כתב 'שעושה כל הדברים על הפת', אלא: "ועושה כל הדברים על הסדר הזה", וכוונתו שהוא ממשיך לקיים את מצוות הלילה אף שאין לו יין, וכשם שבשבת מקדשים על פת כשאין יין. נראה שלדברי הרמב"ם במצב כזה יקדש על מצה רק במקום הכוס הראשונה, מאחר שהיא מהווה את הקידוש כמו כל שבת וחג. בשאר הכוסות אין צורך לעשות כן, כי הם אינן כוסות של קידוש, אלא תקנת חכמים לשנות עוד שלוש כוסות בליל הסדר. הרמב"ם לא כתב שיש להשתמש במצה כתחליף לכוס השנייה ואף לא לכוס הרביעית לאחר סיום הסעודה. בנוגע לכוס השלישית, שהיא על ברכת המזון, גם הרב יוסף כהן לא הציע זאת. כאמור, שיטת הרמב"ם בדבר מהותן של ארבע הכוסות שונה משיטת התוספות, ולא ניתן להביא ראייה מדבריו לשיטת התוספות. אמנם בנוגע לכוס השנייה על ההגדה, העיר האור שמח בעקבות דברי הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, א) שכתב:

מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" (שמות יג, ג) כמו שנאמר "זכור את יום השבת" (שם כ, ח). ומנין שבליל חמשה עשר? תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" (שם יג, ח) בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך.

האור שמח הסביר מדוע השווה הרמב"ם בין הזכירה של יום היציאה ממצרים ובין המצווה לזכור את השבת:

פירוש, כמו שמן התורה לקדש ומדברי סופרים לזכרו על היין, וכי לית ליה יין מקדש אריפתא, כן הוא כאן מצוה מן התורה לזכור הנסים ולספר אותם. ורבנן תקנו על היין, וכי לית ליה יין אומר ההגדה על הפת, כמו שכתב בפרק ח' הלכה י"ב יעו"ש.

אכן יש לומר את ההגדה בעת שמצה ומרור מונחים לפני הקורא, אבל אין זה קשור להלכה שאליה מפנה האור שמח בדברי הרמב"ם, לפיה יש לקדש על פת כשאין יין. גם אם יש יין לכוס שנייה ולשאר הכוסות, אומרים את ה"מגיד" כשמצה ומרור מונחים לפני הקורא.

ג. "לא יפחתו לו מארבע כוסות" – מי לא יפחת?

במשנה (פאה ה, ז) נאמר: "מי שיש לו מזון שתי סעודות – לא יטול מן התמחוי". משמעות הדבר היא שעני אינו נוטל מהתמחוי סעודה שלישית. כאמור לעיל, ר' עקיבא נימק הלכה זו: "עשה שבתך חול, ואל תצטרך לבריות" (שבת קיח ע"א). כאשר לארבע כוסות, שאלה הגמרא (פסחים קיב ע"א) מה החידוש שעני מקבל ארבע כוסות מהתמחוי? והשיבה שהחידוש הוא גם לפי דברי ר' עקיבא הללו על העני לקבל ארבע כוסות מהתמחוי, מאחר שבשתיית ארבעה כוסות יש ממד של פרסום הנס. הר"ן (שבת שם, ד"ה אלא הא) חידד והסביר שזהו דין מיוחד רק בנוגע לארבע כוסות ולא במצוות אחרות:

בפסחים אמרינן דמודה ר' עקיבא לענין ד' כוסות. לאו למימרא דבכל מקום מצווה מודה, אלא במקום ארבע כוסות דחמירי, כן פירש הרא"ה ז"ל.⁸

מה על העני לעשות אם הוא לא קיבל ארבע כוסות מגבאי הצדקה? רבינו יהונתן מלוניל (פסחים יט ע"א מדפי הרי"ף) כתב:

"ולא יפחתו לו", גבאי צדקה המפרנסין את העניים, כדתנן [פאה פ"ח מ"ז] "אין פוחתין לעני ההולך ממקום למקום" וכו', אלמא לישנא דלא יפחתו אגבאי צדקה קאי. והוא הדין אם לא יתנו לו הגבאין, צריך לו שיחזור בכל כוחו.⁹

רבינו יונתן לא פירט עד כמה על העני לטרוח, ומה עליו לעשות כדי שפעולתו תוגדר כמחזור בכל כוחו אחר ארבע כוסות. הרשב"ם (צט ע"ב, ד"ה ואפילו) כתב: "ימכור את מלבושו, או ילווה, או ישכיר עצמו, בשביל יין לארבעה כוסות".¹⁰ המרדכי (רמז תריא) כתב בשם רבי יחיאל שאם יש לו מזון שתי סעודות, הוא לא מקבל מהתמחוי, אך אם חסר לו ארבע כוסות – ייקח מהתמחוי. הוא ציין שבירושלמי (י, א) משמע שזו כוונת המשנה: "ר' חייא בר' יודן: לפי שאין ערב לו לאדם ליקח מן הקופה של צדקה, כאן אפילו מן התמחוי".

אך הריטב"א כתב פירוש אחר משמו של רבי יחיאל, ולפיו אף אם יש לעני מזון שתי סעודות, עליו למכור אותן ולקחת בדמיהן ארבע כוסות, גם אם פעולה זו תאלץ

8 דברים דומים כתב גם הריטב"א שבת קיח ע"ב, ד"ה הא מני.

9 דברים דומים גם במאירי פסחים צט ע"ב.

10 כך גם בקצרה באוצר הגאונים (שם) בשם רב שרירא גאון, וכך כתב גם רבנו מנחם על הרמב"ם (שם). על פירוש זה ראה בהערותיהם של המהרש"א והמרומי שדה.

אותו אחר כך ליטול מהתמחוי.¹¹ וכך כתב גם הטור (או"ח, סימן תעב): "ואפילו אין לו אלא מזון ב' סעודות, ימכרם ליקח יין לד' כוסות, אף על פי שצריך לקבל אחר כך מן הצדקה". לפי דבריהם פשט המשנה הוא: "ולא יפחתו לו" - אותם שמוזגים לעני יין בשעת הסעודה (כמו במשניות שנזכרו בהמשך הפרק: "מזגו לו... מזגו לו... מזגו לו", משניות ב, ד, ז), "מארבע כוסות של יין", זאת "אפילו מהתמחוי" גם אם אותו עני ייאלץ אחר כך ליטול מהתמחוי. הראשונים הללו לא ציינו שעל עני זה המתפרנס מהצדקה לחזור על הפתחים.¹²

ד. רמב"ם: אפילו עני המתפרנס מן הצדקה

כאמור במשנה, הדין "לא יפחתו לו מארבע כוסות" נאמר בנוגע ל"עני שבישראל...". רש"י ורשב"ם (צט ע"ב ד"ה ואפילו) פירשו שמדובר בעני מרוד - עני שבעניים, המתפרנס מתמחוי של צדקה, ואין לו אפילו מזון שתי סעודות (על פי המשנה, פאה ח, ז). אך הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ז) והשולחן ערוך השתמשו בביטוי "עני המתפרנס מן הצדקה" (או"ח, סימן תעב, יג) ולא כתבו מה יעשה עני המתפרנס מהתמחוי:

אפילו עני המתפרנס מן הצדקה ימכור מלבושו או ילווה או ישכיר עצמו בשביל יין לד' כוסות.

"עני המתפרנס מן הצדקה" - זהו ביטוי המופיע בגמרא במקום אחר (מועד קטן כא ע"ב), ושם מתואר אדם שיש לו מלאכה מועטה והוא מתפרנס ממנה בדוחק רב:

אבל, שלשה ימים הראשונים - אסור במלאכה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה. מכאן ואילך - עושה בצינעא בתוך ביתו, והאשה טווה בפלך בתוך ביתה.¹³

ייתכן שלפי הרמב"ם והשולחן ערוך דווקא מעני כזה, שיש לו מלאכה שהוא מתפרנס ממנה, ניתן לדרוש שימכור את כסותו או ילווה לשם ארבע כוסות, אם גבאי

11 הרב ירוחם פישל פערלא, ספר המצוות לרס"ג, חלק ג עמ' 412, דן בשני הפירושים שהובאו בשם רבינו יחיאל.

12 המשנה ברורה (סי' תעב ס"ק מב) כתב: "ימכור מלבושו - היינו אם הגבאים לא נתנו לו, אעפ"כ אין לו לפטור עצמו, אכן באמת הם מחויבים ליתן לעניים ארבע כוסות. ותמיחני על איזה מקומות שאין משגיחין על זה, הלא דבר זה פשוט ומבואר בכמה פוסקים".

13 הלכה זו נפסקה בלשון דומה ברמב"ם (הל' אבל ה, ח), ובשולחן ערוך (יו"ד, סימן שפ, ב).

הצדקה לא נתנו לו ארבע כוסות. אך כאשר מדובר בעני מרוד שבדרך כלל ניזון מהתמחוּי, יהיה עליו לחזור על הפתחים כדי להשיג יין לשתיית ארבע כוסות.¹⁴ כפי שנזכר לעיל בדברי הרב יוסף כהן, המגיד משנה כתב בהלכות חנוכה שמקורה של ההלכה העוסקת בעני שאין לו שמן לנר חנוכה, מקורה בהלכה זו בנוגע לעני שאין לו יין לארבע כוסות. כך כתב הרמב"ם (הל' חנוכה, ד, יב):

מצות נר חנוכה מצווה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה, שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.¹⁵

כך פסק גם בשולחן ערוך (או"ח, סימן תרעא, א):

צריך ליהזר מאד בהדלקת נרות חנוכה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן להדליק.

14 אמנם רשב"ם, שמדבר על עני מרוד שניזון מהתמחוּי, פירט את הטרחה שצריך העני לטרוח, וחזרה על הפתחים אינה כלולה בה: "ימכור את מלבושו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל יין לארבע כוסות".

15 האור שמח (שם) הסביר שעל העני לטרוח לא רק כדי לקיים את עיקר המצווה, אלא "גם להידור והתוספות, וזה שאמר [=הרמב"ם] להוסיף בשבח האל והודיה לו... ולוקח שמן ונרות". כך סבר גם הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, סי' שמב, סעיף א; חלק ג, סי' ריט, אות יב), בשל העניין המיוחד שיש בפרסום נס חנוכה. הרב אליהו שלזינגר (מצות נר איש וביתו [התשל"ח], עמ' 2) מסר בשם הרב יעקב קנייבסקי ("הסטייפלר"), שדברי האור שמח מחודשים. אכן נראה שאין הכרח להבין כך את דברי הרמב"ם, ויש לפרש שכוונתו היא שבהדלקת נרות יש הודעה והודאה: הודעה בפרסום הנס והודאה בשבח והלל לה', נוסף על ההלל שאומרים בחנוכה. נראה שכוונת דברי הרמב"ם, "שלוקח שמן ונרות", היא שבמשך כל ימי חנוכה על האדם לטרוח שיהיו לו שמן ונרות לכל הימים, אך אין הכוונה שעליו לשאול או למכור את כסותו גם בשביל ההידור. כך כתב גם הרב אברהם דנציג (חיי אדם, כלל קנד, סעיף 1). יתרה מזאת, דיוקו של האור שמח הוא מהמילה "נרות", האמורה בלשון רבים, אך בילקוט שינויי נוסחאות ברמב"ם (מהדורת פרנקל) מובאת נוסחה שנעדרת ממנה המילה "נרות", ואף השולחן ערוך לא הביא מילה זו. הרב נחום רבינוביץ (יד פשוטה על הרמב"ם שם) כתב: "האם יעלה על הדעת שימכור את כסותו כדי להדר במצוה ולהוסיף נרות? ... אם יקנה רק נר חנוכה, נמצא שנהנה לאורו ומשתמש בו ועובר על גזירת חכמים. לפיכך, ודאי שצריך מלבד נר חנוכה נר נוסף שבו ישתמש למאור... שהרי לקמן (הלכה יד) פסק רבינו שרר ביתו קודם לנר חנוכה משום שלום בית, ונתבאר שם כי הכונה שלא ישב בחושך, הרי שמי שאין לו כסף אלא לנר אחד יוציאו על נר למאור. לפיכך כתב רבינו כאן 'נרות' בלשון רבים אחד למצות נר חנוכה ואחד למאור". ראה עוד בעניין זה בדבריהם של הרב דוד שפרבר, שו"ת אפרקסתא דעניא, ב, אורח חיים, סי' מב; הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעב"ץ, או"ח, סי' ז, סעיפים ג-ד, ושם בסי' עד, סעיף ד.

המגיד משנה (שם) הסביר שהרמב"ם למד על חובה זו של העני מהדין של ארבע כוסות. העני מקבל מהתמחוי ארבע כוסות משום שיש בזה ממד של פרסום הנס, ואם הוא לא קיבל - עליו לטרוח בעצמו שיהיו לו ארבע כוסות, והוא הדין גם ביחס להדלקת נר חנוכה, שאף בה יש ממד של פרסום הנס.

הרב יהודה אסאד (שו"ת יהודה יעלה, חלק א, או"ח, סי' רב), תמה על דברי המגיד משנה: מניין לרמב"ם לַדְמוּת את נר חנוכה לארבע כוסות? אפשר שדין זה אמור רק בארבע כוסות, ולא במצוות אחרות אף שיש בהן פרסום הנס! לכן, סבור הרב אסאד שיש ללמוד את דינו של עני בנר חנוכה במידת "כל שכן" מארבע כוסות ולא ב"הוא הדין":

ההוצרך למילפינן ב"מכל שכן" מד' כוסות ולא ב"הוא הדין". ורצה לומר כיון דבשביל כל הד' כוסות צריך למכור כסותו ואחד מהם הוא כוס של קידושא, מכל שכן נר חנוכה שהוא עדיף מקידוש.¹⁶

דהיינו, מאחר שבמסגרת ארבע כוסות כלולה גם הכוס הראשונה שבה מקיימים את קידוש היום, ובגמרא (שבת כג ע"ב) נאמר שנר חנוכה עדיף מקידוש היום, מכאן שגם עבור מצוות נר חנוכה חובה על האדם לשאול או למכור את כסותו.

הרב יהודה אסאד (שם) טען עוד שמקור דברי הרמב"ם בסוגיה (מגילה כז ע"ב) המספרת על אמו של ר' זכאי שמכרה כיפה שעל ראשה בשביל יין לקידוש, והיא ובנה זכו לעושר, וכן מספרת על רב הונא שמשכן את חגורתו כדי שיהיה לו יין לקידוש, וזכה אף הוא לברכה. הרי"ף (מגילה ט ע"א מדפי הרי"ף) הביא את המעשה הראשון להלכה, ונראה שעל בסיס זה כתב הרמב"ם שהעני שואל וממשכן, או מוכר את כסותו.

אמנם הם עשו זאת רק ממידת חסידות, אך:

לפי שעלתה בידם שכר גדול על חיבוב המצווה באופן זה, קבעום הרי"ף והרמב"ם וטוש"ע להלכה. ובאמת ודאי גם במצווה דאורייתא ראוי כך לבזבז עליו ממדת חסידות לבד.

אולם, יש לשאול על דברי הרב אסאד: מניין שסדרי העדיפות אצל אדם שיש לו כסף למצווה אחת בלבד אמורים גם ביחס למי שאין לו כסף כלל? נר חנוכה וקידוש היום הם שתי מצוות, ובהתלבטות ביניהן ההכרעה היא שנר חנוכה עדיף בשל פרסום הנס.

16 ראה בדברי הרב יעקב ריישר (שו"ת שבות יעקב, ג, סי' מט) שיישב את דברי המגיד משנה.

לעומת זאת, נר שבת הוא מצווה שמוגדרת כחובה (רמב"ם הל' שבת, ה, א) וכצורך קיומי לגופו של העני שיוכל להתענג בשבת, ואילו הדלקת נר חנוכה היא מצווה מדרבנן, וברור שצורכי גופו של העני קודמים לצורכי מצווה, ולכן על העני לדאוג לצורכי המצווה בכוחות עצמו.

הרמב"ם כתב ביחס לנר חנוכה: "אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה, שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק". הגר"א פירש שכוונתו היא שהעני נדרש לשאול על הפתחים¹⁷, אך הרב יעקב בצלאל ז'ולטי (משנת יעב"ץ, אור"ח, סי' ז, ס"ק ד) הסביר שאין הכרח לפרש כך את דברי הרמב"ם. לדבריו, יש להבחין בין הביטוי "ושואל מאחרים", שכוונתו שאלה על מנת להחזיר, ובין הביטוי "שואל על הפתחים", שכוונתו קבלת כסף בתורת צדקה שלא על מנת להחזיר.¹⁸ בנר חנוכה כתב הרמב"ם (הל' חנוכה, ד, יב): "שואל או מוכר כסותו", וכוונתו היא שעל העני מוטל לשאול שמן מאחרים או למכור את כסותו כדי שיוכל להדליק נר חנוכה, אך אין מוטל עליו לחזור על הפתחים ולבקש צדקה על מנת לקיים מצוות נר חנוכה. הרב ז'ולטי הוכיח את הצעתו מדברי הרמב"ם במקום אחר (הל' שקלים א, א):

מצות עשה מן התורה ליתן כל איש מישראל מחצית השקל בכל שנה ושנה. אפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב, ושואל מאחרים או מוכר כסות שעל כתיפו ונותן מחצית השקל כסף שנאמר "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט ממחצית השקל" (שמות ל, טו).

מסקנתו של הרב ז'ולטי היא:

אם כן הוא הדין הא דכתב הרמב"ם גבי נר חנוכה "שואל" היינו שלוה מאחרים, אבל לא נאמר כלל שחזור על הפתחים בשביל נר חנוכה, שהרי אין

17 ביאור הגר"א, אור"ח, סי' תרעא ס"ק א. כך פירש גם ה"אליהו רבה" (שם, ס"ק א). גם המשנה ברורה (ביאור הלכה, סי' רסג, ד"ה אין לו) הסכים לפירוש זה וכתב: "דאם לא הכי היה לו לומר לשון לווה כמו בד' כוסות". ראה עוד הרב ברוך רקובר, ברכת אליהו, אורח חיים, סי' תרעא, א, עמ' קט, בהערות.

18 יש לסייע לדבריו אלו מדברי רבינו בחיי (שמות ג, כב) שכתב שהפועל "שאל" מופיע בפסוקים גם בלשון מתנה: "ושאלה אשה משכנתה" - "חס ושלום שיתיר הקדוש ברוך הוא לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב ולא ישיבו להם. אבל לשון ושאלה הוא שתתן לה במתנה, שכן מצינו בגדעון: 'ויאמר אליהם גדעון אשאלה מכם שאלה ותנו לי איש נזם שללו כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם' (שופטים ה, כד), וכן מצינו בבת שבע 'שאלה אחת קטנה אנכי שואלת מאתך... יתן את אבישג השונמית' (מלכים א, ב, כ-כא), הרי מתנה שנקראת בלשון שאלה". ראה גם ברשב"ם (שמות יב, לו) שפירש שהמצרים השאלו במתנה.

חיוב מדין צדקה לתת לעני כדי לקיים מצוות, אבל ד' כוסות יש חיוב על גבאי הצדקה לתת לו ממעות הצדקה... והיינו משום שהם צרכי סעודתו בליל הסדר, ויש חיוב לתת לעני כל צרכי סעודתו. מה שאין כן להדליק נר חנוכה שזה רק קיום מצווה, אין חיוב על הגבאים לתת לו כדי לקיים המצווה, אלא הוא עצמו לווה מאחרים, או מוכר כסותו ולוקח שמן ומדליק.

אכן, מצאנו כמה הקשרים שבהם הרמב"ם משתמש בביטוי "שואל" כמכוון לחיזור על הפתחים. הרמב"ם (הל' עבדים ט, ז) כתב: "ילך וישאל על הפתחים ויתפרנס מן הצדקה", וכן במקום נוסף (הל' אישות יט, טו-כא). כאמור, לגבי נר חנוכה כתב הרמב"ם (הל' חנוכה ד, יב) רק את המילה "שואל" בלי להוסיף במה מדובר. מלבד זאת, ייתכן שאין הבדל בין "שואל על הפתחים" לבין "שואל מאחרים", ובמילה "שואל" כוונתו היא בין על הפתחים בין מאחרים, ומדובר על כך שהעני שואל על מנת להחזיר ואינו חייב להתבזות וליטול בתורת צדקה. על פי הצעה זו נוכל לפרש את דברי הרמב"ם במקום נוסף (הל' מתנות עניים י, ז):

שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה: זה המחזיק ביד ישראל שמך, ונותן לו מתנה, או הלוואה, או עושה עמו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו, עד שלא יצטרך לבריות לשאול.

המעלה הראשונה במצוות הצדקה היא לסייע לאדם שירד מנכסיו על ידי הלוואה מסודרת - כאדם רגיל אשר לווה כסף מחברו מתוך הנחה שיוכל להחזיר לו בהמשך - וכך למנוע ממנו לחזור על הפתחים.

כאמור, רק בנוגע לארבע כוסות ונר חנוכה (וכן נר שבת), מצאנו התייחסות ברורה בדבר השאלה מה מוטל על העני לעשות על מנת שיוכל לקיים מצוות אלו. ההוראה האמורה במצוות אלו היא שעל העני להתאמץ, לשאול וללוות מאחרים או למכור מרכושו, כדי שיוכל לקיים את המצווה. לא מצאנו הדרכה כזאת לגבי מצוות סוכה, לולב, תפילין, ציצית וכדומה. ייתכן שהסיבה היא שבמצוות אלו העני יכול לשאול את חפץ המצווה מאדם אחר, מאחר שאין חובה שיהיה לו חפץ של מצווה משלו (ובלולב שצריך שיהיה שלו, אפשר על ידי מתנה על מנת להחזיר). לעומת זאת, מצוות נר שבת, נר חנוכה וארבע כוסות הן חפצי מצווה שמתכלים - נאכלים או נשרפים, ולכן העני צריך לטרוח ולשאול על הפתחים כדי שיהיה לו.¹⁹

19 הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר), "האם חייבים לשאול על הפתחים לקיים מצוות?" כתלנו, יב

אפשר לנסח הבחנה זו מזווית אחרת: מצוות ארבע כוסות, נר שבת ונר חנוכה הן מצוות שאין שני אנשים יכולים לקיימן יחדיו, שהרי אי אפשר להדליק את אותן נר פעמיים, ולשתות יחד ארבע כוסות. אך את מצוות סוכה, לולב, תפילין וציצית ניתן לקיים באותו חפץ בזה אחר זה או במקביל, על ידי כמה אנשים, ולכן אין העני צריך לטרוח ולשאול על הפתחים כדי שיהיה לו משלו.

סיכום

מה היקף התקנה של חכמים לשתות ארבע כוסות בליל הסדר? מה יעשה מי שאין לו ארבע כוסות? התוספות ראו בארבע כוסות מעין "ארבעה קידושים". בשבת ובחג שותים יין פעם אחת ויוצאים ידי חובה על ידי המקדש, ובליל הסדר קבעו חכמים לעשות את הפעולה הזאת ארבע פעמים, ואם כן בני הבית אינם חייבים לשתות ארבע כוסות, אלא רק משום חינוך. לעומתם, לפי הרמב"ם התקנה לשתות ארבע כוסות בליל הסדר היא חובה אישית, ועל כן אין די בשמיעה מאחר כמו בקידוש של שבת וחג. חובה על כל אחד מבני הבית, גם משפחה ענייה, לשתות ארבע כוסות.

כאשר בליל הסדר אין יין לקידוש ולשאר הכוסות, לשיטת רב האי גאון לא ניתן לקדש על פת - מצה, כי יש תקנה מיוחדת לשתות דווקא יין, וארבע כוסות. לשיטת הרמב"ם רק בנוגע לכוס הראשונה שהיא כוס של קידוש יש לקדש על פת - מצה, אך אין צורך להשתמש במצה כתחליף לשלוש כוסות היין האחרות. גם לשיטת התוספות שראו בארבע הכוסות מעין "ארבעה קידושים", נראה שאין כוונתם לומר שכל דיני הקידוש חלים על שלוש הכוסות האחרות, ועל כן לא נראה שיש לאכול מצה בשלוש הכוסות האחרות במקום לשתות יין.

במשנה נאמר: "ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי". יש ראשונים שפירשו שהפנייה היא לגבאי הצדקה ואף גבאי התמחוי, שעליהם מוטל לספק לעני גם ארבע כוסות על אף שחובה זו היא מדרבנן ולא נועדה להשביע את רעבונו של העני. ראשונים אחרים פירשו שקודם מוטל על העני לטרוח ואף למכור מנכסיו על מנת שיהיו לו ארבע כוסות, גם אם כתוצאה מכך מצבו יידרדר והוא

(תשמ"ז) עמ' 63-72, [נהלך ברג"ש: מבחר מאמרים, אפרתה (תשס"ח), עמ' 3-16], הסביר באופן אחר את היחס שבין המצוות הללו: ארבע כוסות, נר שבת ונר חנוכה. לדבריו, אלו נורמות חיים מינימליות של עני, ועל כן מוטל עליו לפשוט יד למענן. ראה עוד את דיונו של הרב בנימין זילבר, שו"ת אז נדברו, ז, סי' צא, בעניין זה.

יאלץ אחר כן לפנות לגבאי התמחוי לשם מילוי צרכיו החסרים. הרמב"ם לא הזכיר בהקשר להלכה זו דבר בנוגע לעני שמתפרנס מהתמחוי. הרמב"ם מיקד את ההלכה בנוגע לעני שמתפרנס מצדקה, עני שעובד לפרנסתו אך אינו משתכר כראוי. על עני כזה לטרוח בכוחות עצמו - להלוות, לשאול, לעבוד עוד, כדי להשיג יין לארבע כוסות. אך נראה שכאשר מדובר בעני מרוד שבדרך כלל ניזון מהתמחוי, יהיה עליו לחזור על הפתחים כדי להשיג יין לשתיית ארבע כוסות.